

שירי מכות מצרים לנתן אלתרמן

מאת הלל ברזל

לחטא. הבגידה היא כפולה: של השרים ושל ההמון גם יחד. העור גש הכולל הוא תולדה של חטא מקובץ. השיר השלישי בפתחה מעמיד את מחזור השירים על תפקידו. השיר, שממדיו בהכרח מוגבלים, אינו יכול להתמודד עם זירת הענק של בירות כל דור. הוא מתיחד עם התופעה האחת: בכי האב על גוית הבכור. זהו "פרח האלמוות", שהמשורר מפ" קיעה, כרי לקובעו בלב שירתו. "אבי קורא הבן, בכני, עונה הי אב", ייהפך לטור המפתח, מוטו המופיע בדיוק בלב הדברים, ולא רק בראשיתם. את הסטיה מפרשת מצ" רים, כפי שהיא מצטיירת במקרא ומכאן גם בתודעתו של הקורא, מבהיר אלתרמן בטוריו בעלי המר ניטין: "כי צדיק בדינו השלח, / — אך תמיד, בעברו שותת, הוא משאיר, כמו טעם מלח, / את דמעת החפים מחטא". הצדיק נס" פה עם הרשע. גם בנא אמון, גם בבירות חריבות אחרות. השוני ש" בין אלתרמן למקרא הוא אסוציא" טיבי ולא רעיוני. אברהם בהתפ" ללו על סדום נכשל, משום שלא נמצאו בה חפים מפשע. מצרים במקרא היא כולה חטא. אלתרמן, הרואה, בנא אמון בבואה לפורע" ניוה דמים באשר הן, יודע כי העונש על ה" בים גם אם הוא מוגדק, פוגע בנקיים מעונן. האב והבן, שקודם לא ירפה בשירי מכות מצרים, שייכים לספירה של הסהורים. "כי הכו בך אלוה עש" רת, על אשם וצדיק וזס". האב הוא הצדיק והבן הוא החם.

גמצא כי הפתיחה אינה מוציאה אותנו כליל מרשות העבר. "נא אמון, עוד עומדים מתוך / אל קירות בתיכם מאן, / וקופאים עליהם עיטין / כחלום שאיננו גז". מצרים הקדומה מעצבת דימוי יו של בית זה. מצרים הרוצה להנציה את מתייה, על ידי הניט" תם, הפיכתם לאבן, מצרים שאלי" ליה במחצית גופם העליונה הם היות ועופות, נשקפת מן הדימויים. גם ה" ובד הנסתר של הדימויים וגם הרובד הגלגה מוליכים את העבר, ע" קווי דקטנו המוקפאים, אל תוך ההווה. הדגש הוא על הפריצה חוצה. "תסופרנה מכות מצרים". שורשה של התיבה הרא" שונה הוא בצו: מצוה לספר ביצי את מצרים. גופה הוא הזכרון, המת" משך מעבה לזמנים. עשרת השיר" רים יבואו לספר מה שארע. מגמת פניהם יהיה הסיפור החוזר, בכפל צורה ובדושיח אחד של עוקד ר נעקד, בכל דור ודור.

העיקרון שהותווה במחרוזת ה" פותחת מוצא את ביטוי במבנה של עשרת שירי המכות. כל שיר נחצה לשנים. המחצית הראשונה מציינת את המכה. השנית את גורל הבן. טור המעבר, נתון ב" חתימת הבית השלישי. בדרך זו מוססת קמעה נקודת הכובד אל יגון היחיד. כאילו באו גם שלושת הבתים הראשונים להכין את הרקע לזירה המצומצמת. כך נעשים גם תשעת השירים הראשונים כולם מעין גשר לשיר האחרון. חורבן גא אמון ומות הבכור הנפכים ל" צירים של השירים. כמו ב"כליל סוניטות", שבו מתלכדים בסוניטה האחרונה, י"ד הסוניטות שקדמו לה, כך גם בשיר האחרון. "כליל הסוניטות" מזווג את טורי הסיום, המחרוזת האלתרמנית — את המר" טיבים המפורים בשירים. מאחר וכל השירים מופנים כלפי חורבן הכלל והיחיד, הרי שהשיר האחר" רון, שבו מצטרפות כל המכות להכריע את העיר ולהמית בן ואב, הוא גולת הכותרת של קודמיו.

המחצית הראשונה של כל שיר — למעט, כאמור, טור אחד — היא, בחותמו של המקור הקלאסי. נשמר סדר המכות: דצ"ך, עד"ש, באח"ב. גם תשתית הדמויות (אי" מאגיים) היא, לעתים קרובות, מק" ראית. הדפוס התחבירי: מן"עד" (ממחלפות עלמה ועד פרוטת עני") גם הוא מן הפסוק: "מבכור — עד בכור". הצירוף "דרך כוכב הגר" הוא הרכב של שני משפטים תנ"כיים: "דרך כוכב ביעקב" ו"כי גר היית בארץ מצ" רים". האגמים והבאר שבשיר "דס" הם היאורים, האגמים ומקוה המים, שהכתוב שח בהם (שם, ז' 19). הצמא המשתמע מן הפסוק: "ר" יבאש היאר ולא יכלו מצרים לש" תות מים מן היאר" (שם, ש.מ. 21) לובש אצל אלתרמן את הלבוש המסאפורי: "ושפתיים שרב". ב" ציור הצפרדע נוטל המשורר את החזיון התנ"כי, מפרקו לגורמיו. (המשך בעמוד הבא)

את דבריו חילק המשורר ל" שלושה חלקים שניתן לראותם כפרולוג, עיקר הדרמה ואפילוג. הפרולוג מגיש לנו את תמציתו של סיפור המעשה מתוך הדגשת הכוונה שבהעלאת הנושא. "שירי מכות מצרים" — השם הוא משר" תף לקובץ השירים כולו ולחלק המרכזי שבו — מציינים את עשר המכות מתוך זווית הראות, שנק" בעה בפתחה. החלק השלישי הוא מעין אחרית דבר, המהווה גם תחנת המשך לעלילה הראשית. ה" צורך בארבעה שירי פתיחה מקורו בדרך ההתייחסות למיתוס הקדוש. אין כאן החיאה של נושא מקראי לשמו מתוך רצון לפרשו מחדש. מצרים של אלתרמן איננה סמל השעבוד, ומכותיה אינן תגמול לרשעים, ומדכאים בלבד. אף אין פה אקטואליזציה של דיוקנאות ומעשים מן העבר, כפי שעושה אלתרמן בשירי העת והעתון. (בן גון עצמו כחי חלף פה השבוע". תנועת מלקחים, הטור השביעי). המשורר מושפע מן הזמן. שירי מכות מצרים פורסמו לראשונה בשנת תש"ד, לאמור, בעידן השר" אה, בשלהי מלחמת העלם השניה. ברם, חלקה הוא מחוץ לתחומם של מאורעות אקטואליים ויהיה משקלם אשר יהיה, אל פרשת העבר מצטרפת דרך ראות אישית לגמרי. זו — רואה בכל פורע" גות גלובאלית את אסונו של הפ" רט: אב וכן בהתקשרות של דמים. מתוך עשר המכות מובל" סת הנוראה שבכולן. "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור בארץ מצרים מבכר פרעה היושב על כסאו עד בכור השבי אשר בבית הבור וכל בכור בהמה; ויקם פרי" עה לילה הוא וכל עבדיו וכל מצרים ותהי צעקה גדולה במצרים כי אין בית אשר אין שם מת" (שמות, יב' 29—30). לא פרעה ועבדיו עומדים לנגד עיניו של המשורר אלא הבית, כל בית אשר בו אב מספיד את בנו וגופל עמו באסונו. אבל הפניה האינדיבידו" אלית של הכותב לעברן של צעקת הבן ומענה האב, איננה מתוך דחיית רוח המקור לשם הפגנת התייחסות אישית. המחבר צמוד לערכים בעלי חוקף אוניברסאלי. את הפרשה הקדומה הוא הופך בית קיבול לערכים אלה. נא אמון היא על כן נקודת מוצא, ולא מטרה.

הביטוי המרוכז למגמות אלה ניתן במחרוזת הפותחת: "בדרך נא אמון". הבתים הראשונים מציי גים את המוטיב הראשי. "ותבא" נה מכות מצרים לעשות בך משר" פט בליל". ברם, אף על פי שמוז" כרות כל המכות הרי ציון הילל והלילה, צירי הברזל של השע" רים הנתלשים, רמו ליציאה ז" גדולה המתחילה בחצות ועם זאת גם לצירי יולידה ויללותיה, מע" תיקה את נקודת הכובד לליל מכת בכורות. כך נהג הפייטן הקדמון בפיוטו: "ובכו ויהי בחצי הלילה — אז רוב נסים הפלאת בלילה", שהעמיד את נס מצרים על מה שארע בחצות. אלתרמן מפנה מבטו לא לנס, אלא לצעקה, שער היציאה הוא שער המוות. והחי אשר רץ אל שער נהפך ב" רוצו למת. הזעקה עוספת את ה" עיר כולה: "מהיכל גרגר המלח ומכתר ועד בלזאים", הפסוק: "מ" בכור פרעה עד בכור השבי". מתנסח מחדש כאשר האזון כרו" יה לא לעוצמת המכה, אלא לגורל היללה.

את סיפור נא אמון, "המנודה" — דהיינו, רחוק בזמן — מעלה השיר כדי להורות לקח לקראת הבאות. "כדלקה רחוקה מגשת / את עולה מעבי העת". תשתית התמונה היא של בעלת האוב העולה מן השאול. אוב התחלף בעב, אך המטרה היא אחת: להבי" טיח התמצאות נאותה במה שעתי" לקרות. נא אמון משמיעה את חור" חה בתוקף רעננות לקחה, שלא התישן. חזיון הגמול הוא השיעור הגבחר שהועיד לה הזמן. גם כאן שונה היא ראייתו של המשורר מזו של המקור התנ"כי. ספר שמות מעמיד את גורלה של ב" רת מצרים על חודה של החלטת פרעה. הכבדת לב המלך היא תו" לדה כפולה: של רשע, ושל יד עליונה, המעמיקה את הרשעות כדי להפרע הימנה בבוא העת. "ויחזק לב פרעה ולא שלח את בני ישראל" (שמות ט', 43) "ויח" זק ה' את לב פרעה ולא שלח בני ישראל" (שם, י', 20). אלתרמן אינו מוכן לשחרר את ההמון ("אספסוף הפלך") — ערב רב בענש ולא נגאל — מן האחריות

„מכות מצרים“

האב הוא פונה בבקשת סעד. האב הוא נבון-ההתרחשויות. מכיר הוא בשלביה הבלתי נמנעים של הפורר-ענות. מול התחינה לעורה הוא יכול להציג את פשר הדברים, המלמד על חוסר אינים של כל המיועדים להשמדה. הבן מכיר במהות המכאוב. האב יודע את טיב החסא: „כי דם היה בעיר ולא חרדה העיר“. לבן נהיר ההוד שבחורבן: „מותה, אבי, יבוא כמלך בהודו“. האב בקי באפיה האישי של פורענות הרבים: „אתה, בכורי, תכיר השלח בידו“. הבן יודע את רקעה המצומצם של כל מכה ומכה. האב — את התפשטותו הרחבה של העונש. הבן מתנבא על לילה גדול. האב — על ליל נקמות. הבן רוצה להיאחז בשמחת המגיפה. האב ברור לו כי גם השמחה תיפול חלל. היא חלק מן המוות. ההצלה שבה גא' חז הבן היא אישית. מן האב הוא מבקש הצלת נפשו. אם יש לאב תנחומים הרי הם נעוצים בהכרח החוקים הניצבים מעבר לתוהו. האהבה העולה אצל האב למראה החורבן הצפוי היא בלתי תלויה במה שהיה ואבד. אהבה זו עצמה נתבעת להיות בלי צלם. משמע השואה תובעת מאיתנו לזכוח (ו' פתוחה) באהבתנו ובסליחתנו, לא את הפרטים המסויימים. ממי לא גם דמות תאהבה היא מופשטת, בלתי מסוימת. „בכורי, מזה ארבה פני מכורה וצלם/למען גא' הבנה אהבה בלי צלם“. משא הישע של האב, במישור הפרסונאלי, נתון בקשרי האסון המחברים את הדורות איש לאחיו. „בכורי, בכורי הבן, לא יפרידנו חשך / כי אב ובנו קשורים בעבותות של חשך“. בלילה האחרון ייהפך הדיאלוג למבחן של מעשה. האב הוא המנצח על טקס המספד וה' אשכבה של הבן. דו-השיח מתהפך להתייחדות של דמים. אב ובן בגורל אחד.

מתוך מסה
הלל ברזל

כל כתבי נתן אלתרמן ב-15 כרכים

החוט המשולש — מאמר
רים משנות תשכ"ז—תש"ל.
שירים שמכבר: כוכבים
בחוק, שמחת עניים, שירי
מכות מצרים.
עיר היונה — שירים.
ספר החידות — בחרוזים
לקטנים ולגדולים.
הטור השביעי א.
הטור השביעי ב.
הטור השביעי ג.
מאמרים — פרקי ספרות
והווי.
הגיגת קיץ — שירים.
רגעים — שירי העת החדשה
עתון משנות השלושים.
בלדות סקוטיות — שירי
רים.
התיבה המזמרת — שירי
רי ילדים.
מי ימצא את סוף ה-
דרך? — שירי ילדים.
חמישה מהזות
פזמונים
ט"ו כרכים אלה רואים אור
ביזמתו ובסיועו של הוועד ה-
ציבורי להוצאת כל כתבי נתן
אלתרמן.

(סוף מהעמוד הקודם)

מרכיבו מחדש, כדי ליצור תמונה משל עצמו. „ושרץ היאר צפרדע עים ועלו ובאו בביתך ובחדר משך כבך ועל מטתך ובבית עבדיך ובי עמך ובתגורריך ובמשארותיך“ (שם, שם, 28). אלתרמן כותב: „והיא עולה בשעט, והיא תופחת כ" שאור“. כך בציור הכנים. המקרא מדבר על מטה אהרן המכה את עפר הארץ בכינם. כל עפר הארץ הופך כנים. אלתרמן מחיה את עפר הארץ כדי להעלות באמצעו תו את הכינים על גא אמון. הוא מכנה את הכינים: „כנת עפר בויה וחרופה“. את הערוב מפריד המשורר לחלדת הבר, כלבים מטור רפים, זאב, נץ ותן. השחין, שבא מן הפיח שנורק מעלה בידי משה ודבק בכל ארץ מצרים, נאחו ב" שירו של אלתרמן בקיר וחצרות. השמים הזוכרים במקרא מעתיקים את גופי השיר למעלה וקובים עים בפתחו את הסהר הנוצץ. המלים: „רק מי ישא עפעף“ אצל אלתרמן, אף הן מן האסוציאציה המקראית באו. הברד והאש המתלקחת בתוכו, לובשים בפיוט את התמונה החוזרת פעמיים: „בי עין הקרח — אש“. הניב התנ"כי: „ולא נותר כל ירק בעץ“ (שם, כט', 15) נקלט בטור האלתרמני ור הופך:

„כל הירק יחרד וכבגז יתלש“.

ברם, ליסודות המקראיים ניתן צביון חדש. מעתלטים עליהם ה' מיטאמורפוזיס וההעצמה הסוריאליסטיים. את המלה „ערב“ תופס המשורר גם מלשון של ערבוב צורה ודעת. החיות מהפכות עורן. דעתן מתערבבת עליהן. חולדת הבר, אוכלת ילדיה, מוזמנת לזי רה. הווית טרוף ורצה משתלטת על החי. הצפרדעים מצטיירות כי גדודי פרשים. הם מתלכדים ליצור אחד מטיל אימה. גם הכינים לובש צורה של פרש הרץ לפני המחנה. אל מכות מצרים, שבמכחול הד משורר, מתווסף מיתוס שמחור צה להן. הדבר מצטייר בדמות „מגיפות המכלות, שקראו דרור להילולת רפאים. הצרעת, על הווי ית וגידי הכרוכה בה, באה בי מקום השחין. החושך שב„שירי מכות מצרים“, הוא מסך השכחה היורד על דברי הימים. המכות שבתנ"ך יש בהן משום הדרגה. לפי דברי המדרש. הן מקבילות להתפתחות המלחמה מסביב לעיר הנצורה. ההרג והחורבן. אלתרמן שומר על עקרון ההדרגתיות רק באופן חלקי, שעה שהמדובר ב' מוות המצפה לבן. הוא מכניס בכל המכות מיסוד הקטאסטרופה, הפוגעת בכלל כולו ובצורה האכי זרית ביותר. הערוב בספר שמות פוגע רק במקנה ובבהמה. הברד משבר את עץ השדה. אלתרמן מכניס יסוד של מוות מהלך. פר גע באדם, בכל מכותיו. הדם הוא דם אדם, ולא רק דם יאור. „כי דם טהור, בכורי, כי דם שפך כמים“. הדבר מעלה עשן גוויות. הארבה מסיר את צלם האדם. את גא אמון הנהרסת, על כל אשר בה, מציב השיר במרכזו, העיר הנחרבת משמשת תפאורה וכרגע לועקת הבן. חרדתו ושאלותיו. אף על פי שהחורבן הסופי שמור לשיר האחרון — צילו נטוי על פני השירים, מראשיתם. הסיפור המקראי מרוכז בגס יציאת מצרים. הפיוט של אלתרמן צופה בחורבן של עיר ואדם.

המחצית השנייה של כל שיר מעניקה את זוויות הראיה הנבדלות והמתאחדות של הבן ושל האב. הבן הוא נבון-פחד ומבקש להתחמק הימנו, חש בצפוי. אל